

УДК 321.17

В. ДЕНИСЕНКО

РАЦІОНАЛЬНО-ІРРАЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ Н. МАКІАВЕЛЛІ

Процес формування політичної думки в новоевропейську добу пов'язаний передусім із ствердженням двох напрямів у розвитку дисциплінарних гуманітарних наук – раціоналізму та ірраціоналізму. Синкретичний стан їх ми простежуємо в політико-правових поглядах Н.Макіавеллі. Але основу раціонально-ірраціональних поглядів у епоху зародження буржуазних відносин становить, на перший погляд, дивна і така, ніби до політичної науки немає ніякого відношення, полеміка в XIV-XV ст. проти медицини, а загалом – проти природничих наук. У цій полеміці починає стверджуватися новоевропейський гуманізм, в основу якого покладаються ідеї Франческо Петрарки, Колоччо Салютаті, Леонардо Бруні та інших щодо пріоритету гуманітарних знань над природничими та всезначущості законів, які упорядковують діяльність роду людського стосовно спільної мети – досягнення загального добробуту. Дії людини, що спираються на знання законів буття, роблять її за словами К.Салютаті, вільною в своєму акті волевиявлення. Отже, суб'єкт дії реально переживає свободу свого буття: «Загальне благо, до якого спрямовані закони, – це не те благо, за яким ми всі хороші, а те благо, яке робить нас хорошими. Перше – це благо природне, і за нього ми не заслуговуємо похвали... Навпаки, ми заслуговуємо всілякої похвали за благо, яке створюємо самі» [1;53]. Новий час започатковується раціональним рухом від природи людини: спочатку визначити, сформулювати принципи буття людини, суспільства, а потім (на етапі класичного новоевропейського періоду) їхній природний зміст через систему прав людини. Отже, Італійське Відродження перший ренесансний крок робить швидше до римського права, а не до грецької філософії, тим паче, що, наприклад, аристотелівський ідеал знання, світобачення пов'язувався з розумінням людської діяльності як такої, що є другорядною, меншовартісною.

Вже на початку XV ст. формується ідея, яка через століття відгукнеться в працях Н.Макіавеллі стосовно того, що людське життя – це передусім ствердження своєї волі, але на засадах раціонального усвідомлення законів соціального буття, та адекватного їх відтворення у своїй діяльності. Формула дуже проста, але ледве вона починає екстраполюватися на об'єкт живої дійсності, з нею відбуваються метаморфози абсолютно

ірраціонального сенсу. І це найповніше відображає автор «Володаря» та «Розмірковувань про першу декаду Тіта

Лівія» Н.Макіавеллі. Цікавою й оригінальною є сама постановка проблеми суб'єкта політичної влади і нетривіальна спроба її розв'язання. Макіавеллі ніби моделює відносини, передчуваючи, що ось-ось ніша дій, побудованих за принципом «влада-воля», буде перекрита іншою – «влада-право», тому підсвідомо «спішить» сконструювати модель могутньої самодержавної влади, що здійсниться «титанізованим володарем» [3;255], яка собою себе ж заперечує, стверджуючи необхідність вироблення правової системи дій у політичній сфері буття. Суперечлива конструкція тексту, неузгодженість щодо іншого (хоча б тих самих «Розмірковувань...»), немов би актуалізує на кожному кроці одну і ту саму, але в різних співвідношеннях альтернативу: прагматична відповідність чи моральна гідність. І ніби маніакально весь час підтверджуючи вибір першої з альтернатив, Н.Макіавеллі цим самим робить виклик, «заряджає» всі наступні періоди Нового часу на дослідження проблеми прагматизму владних дій через аспект моральної гідності їх результатів. Тому Р.Декарт у філософії, як і Н.Макіавеллі в теорії політичної думки, своїми працями зумовив (не обов'язково звертаючись до викладу конкретного змісту) всі можливі напрями, аспекти, акценти у формуванні науки про владу на весь подальший період Нового часу. Водночас, його думки, що весь час у русі, пошуці, запереченні чи підтвердженні, – це вияв раціональної сутності самої новоєвропейської доби, яка ніколи тепер не зупиниться в застиглих, вимірних, завершених формах. І хоча Д.Юм стверджує що людство майже однакове у всі періоди і в будь-якому місці, Новий час за темпами внутрішнього динамізму, суперечливості – абсолютна протилежність усіх попередніх історичних утворень. А тому сутність часу буржуазних перетворень, наприклад, М.Хайдеггер вбачає в його новизні, де остання розуміється не історично, а сутнісно. Тобто Новий час не тому новий, що попередньо був якийсь старий, а тільки тому що цей час завжди мусить бути новим [5;93]. Метафізична установка культурної епохи на перший план висуває не якусь «сутнісну предметність» – історичну мету, а самі зміни. Тому всі зв'язки та відносини, які укорінювали людину у світі в її незмінному та вічному стані, мусять бути обірваними. Тільки їх заперечення дає змогу Новому часу реалізувати свою сутність [5; 93-99]. Н.Макіавеллі, певно, найповніше у своїх поглядах відобразив особливості ментального відчуття такої доби – його Володар констатує вже не встановлену та обґрунтовану свою владність, він весь час шукає шляхи до влади, обставляючи її кожен раз новими відносинами, предметностями, діями, а відтак – і влада динамічна, змінна, рухлива, не визначена, ще не встановлена, тому має шанс на життя і самоствердження. Лише це дає сили для її втримання. Світ вимальовується в найменших подробицях, і всіх їх потрібно

зрозуміти, пояснити, визначити як відносини і впорядкувати їх, на що й націлена увага та дія Володаря. З нашого погляду, сама конструкція тексту «Володаря» це своєрідна репрезентація системи діалогічності, суперечливості проблеми, яку розгортає автор. Такий прихований діалогізм, перегукування, самозаперечення вибудовує не тільки формальну структуру змісту роботи, а й певну, абсолютно ще не досліджену естетичну конструкцію твору й адекватну розумінню його автора естетику (а не лише етику) політичної влади. Адже не треба забувати, що це доба Відродження, в якій естетичне відіграло домінуючу роль, де ще естетизованим є пафос дій Володаря-героя, титана. Але в трактуванні останнього Н.Макіавеллі також виходить з особливих засад. Його гуманістичні ідеї ще умовні адже висхідною «клітиночкою» його аналізу, власне, не є людина як така. Суб'єкт політичної дії – це функція, передусім функція, яка реалізує владну дію, а потім людину. Це вже не звання, не титул (тому вважаємо неправильним переклад «Князь»), а історично та соціально визначена функція покликання, серед низки інших, але найважливіша. Водночас якщо уважно читати текст, то навіть (наскільки це можливо) при найглибших випробуваннях героя Макіавеллі не репрезентує його як особу з її сутнісними ознаками. Рефлексія як така загалом відсутня, точніше – вона зі знаком мінус – повернута зовні. В прагматизмі (а він доведений до абсолюту, до культу) політичної дії людина завжди зовні – як вияв. І цей вияв є її сутністю. Абсолютно неймовірно, але у Макіавеллі це так. Тим паче, що Відродження реанімує титанізм або універсальність людини. Але у Макіавеллі такий універсалізм, власне, не типово ренесансний. Адже всебічність, універсальність його Володаря ми вбачаємо (та й він себе так стверджує) у жорстких, інструктивних правилах, обставинах та інтересах влади визначених межах того, що потрібно для політичного успіху – і не більше, і не ширше. Це особа маргінального типу – її випробування завжди на межі – не вона себе випробовує (як починає експериментувати з собою в «Есе» М.Монтень чи Р.Декарт), а експеримент проводиться передусім зі світом, у даному випадку, в політичній сфері буття, тобто попередньо мусить бути зумовлена здатність універсальної функції щодо можливості вільно оперувати світом, хоча рефлексія як така не здійсненна (свідомість лише одномірна – функціональна), а тому у визначенні універсальності людини переважає зовнішня складова – якості ззовні змінюваного світу. Отже, людина епохи Відродження універсально без'якісна або ж без властивостей. Тому в Макіавеллі Володар і обережний, і повільний, і сміливий, і наполегливий [2; 25] лише тією мірою якою цього вимагають від нього обставини. Тільки така відстороненість якостей від самої людини породжує титанізм і проблема моральності в поведінці, діях не постає, не актуалізується, бо індивід весь ззовні (в собі боротьби немає), а моральність – це передусім здатність співвідносити свої дії з ззовні узгодженими та історично конститутованими

принципами. Тоді з'являється та попередня зумовленість, про яку ми згадували стосовно здатності до універсальної функції, завдяки якій світ весь час новий, бо є полем випробувань. Лише мета стає визначальною в діяльності людини, абсолютною цінністю й умовою такої діяльності, бо вона постає в чистому вигляді – в ній не знімаються моральні сумніви, перепони, пошуки, боротьба за вибір тощо, адже попередньо вони елімінуються. І мета як безумовна сила підкоряє собі засоби та й взагалі все, що входить до структури та змісту вчинку. «Які б засоби для цього (збереження влади та отримання перемоги. –В.Д.) не використати, їх завжди сприймуть як гідні і схвалять» [2; 54], а тому, хто «прямує шляхом відваги, тому важко завоювати владу [2; 17], бо Володар, якщо він хоче «зберегти владу, мусить здобути вміння відступати від добра» [2;46], і не повинен рахуватися зі звинуваченнями в жорстокості» [2;49], «макіавелівський» Володар весь час вимушений усвідомлено та неусвідомлено втримувати в цілісності функціонально-владну універсальність як професійну компетентність (як уміє все, завдячуючи мудрості, практиці, досвіду, професійним вмінням, звичайній прагматичній розсудливості, вмінню робити висновки з історичних порівнянь тощо) та інший аспект цієї самої функції, яка має єдино можливий стосовно зовнішньої сутності людини статус свого існування та ствердження, тобто функцію, що немає усвідомленої свободи. Тому вона змушена стверджувати себе через силу, насилля, підступність, хитрість. «Володар не мусить мати жодних інших задумів, жодних інших піклувань, жодних інших справ, окрім війни, військових цілепокладань та військової науки [2;43], адже такою стороною функції світ не розкривається, не розмпредмечується, а щоб вживатися в нього його треба ламати, підкоряти.

Отже, з одного боку універсальна функція особи епохи Відродження весь час входить у колізію з іншою стороною, в якій передусім відображена несвобода Володаря стосовно самого себе. Тому універсальність, титанічність звужується, елімінується. Уніфікуючи знаряддя, за допомогою яких тільки й стає можливим розгортання політичного процесу, Володар ототожнює інших індивідів із собою, власне не розуміючи при цьому фіктивності, ілюзорності багатства своєї індивідуальності, втрачає екзистенціальну опору, стаючи актором політичної драми, що не має соціологічних вимірів.

Благо держави виявляється благом для людей, котрі власне, позбавлені індивідуальності, а настільки ж - і самої людської сутності. Влада, яку реалізує роздвоєний у колізіях такий суб'єкт, подібно втримує ще синкретично в собі два початки, що пізніше будуть визначені Е.Фроммом вже як самостійні, окремі раціональні та ірраціональні системи влади. «Наше розуміння влади, - зазначав філософ, - відповідно до того чи іншого способу існування залежить від усвідомлення нами того, що слово «влада» – достатньо широкий термін і має два абсолютно різних значення: влада може

бути або «раціональною», або «ірраціональною». Раціональна влада засновується на компетентності; така влада сприяє зростанню людини, яка на неї спирається. Ірраціональна влада втримується на силі й слугує для експлуатації того, хто їй підпорядкований» [4;66]. Влада, про яку говорить Н.Макиавеллі, за сутністю є раціонально-ірраціональною. Відповідні дії Володаря мають адекватний сенс. У політико-натуралістичній силогістиці його судження є завжди відносними, а не абсолютними. Тому держава, влада, відносини, введені в орбіту дії Володаря, реалізацію його мети, визначаються, з одного боку, тільки вчинком і тоталітарно уніфікуються, втримуються на силі [2; 52], а з іншого – ця система влади та держава і не можуть бути тоталітарними, бо «народ не бажає бути пригніченим» і Володар «не вільний вибирати народ» [2; 30], а останній може привести своєю волею його до влади [2; 29]. У такому суспільстві така влада тримається, по-перше, на законі, а вже по-друге – на силі [2;52]. Отже, перед Н.Макиавеллі постійно виникає дилема дії, яка може засновуватися на любові чи страхові, на жорстокості чи милосерді, на правді чи лукавстві, але суть колізії полягає не у виборі однієї зі сторін та запереченні іншої, а у втриманні обох (коли одна тільки може домінувати, не знищуючи собою іншу). І лише на їх основі можлива розумна дія політика.

1. *Гаран Э.* Проблемы итальянского Возрождения. — М., 1986. — 396с.
2. *Макиавелли Н.* Государь. — М., 1990. — 79с.
3. *Роменець В.А.* Історія психології епохи Відродження. — К., 1988. — 408с.
4. *Фромм М.* Время картины мира// Новая технократическая волна на Западе. — М., 1986. — С. 79-116.

V.Denysenko

RATIONAL AND IRRATIONAL BACKGROUNDS IN MACHIAVELLI'S POLITICAL THEORY

Special features of the problem on the subject of political power by N. Machiavelli are regarded in the article which is connected with a special position of a person (she/he) is going to have in the New European times. Special place in investigation of the point of powerful actions the author gives to its strong will expression: it means to the psychological factors. The problem of pluralism of N. Machiavelli is concerned also to be based on the investigation of the inner ways of solving problems, still like permanent self-objection, self-control actions turned to be sensible – senseless.